

Roar H. Olsen:

Djóravælferð úti og inni

Heitt hefur verið á meg um at greiða eitt sindur frá hugtakinum djóravælferð. Evnið fevnir sera víða. Her skal bert verða nortíð eitt sindur við grundleggjandi tærv og fôður, hold, luft, ljós, rørsu, fjós og veðurlag. Tey eru nógv, ið halda tað vera synd í hústýrum – rossum, neytum, ja sjálvst seyði, at hesi ganga úti um veturin. Hetta er stór misskiljing. Nógv eru eisini í iva um, nær tað er tíð uppá at fara víðari við einum varhuga um djóramisrøkt, hvat ið er umráðandi, og hvussu skal metast, um dýrini hava tað gott. Sorgarleikur hevur stundum staðist av, at fólk, ið vara av dýrum, eru vorðin sálárliga sjúk – makta ikki annað enn egnar trupulleikar og kanska eru lógst at drekka. Í flestum, kanska øllum hesum fôrur, er talan um dýr, sum hava verið stongd inni, bundin á bási, so tey ikki sluppu til rýmingar og eingin fremmandur kundi siggia skilið. Tað er gleðiligt, at fólk nú hava eitt vakið eyga og fylgja við, at eisini dýrini hjá øðrum verða passað nógv væl, á tó meik mikið av fôðuri og at tey um neyðugt bolla øðrum avvarandi og myndugleikum: frá, ikki bert fyri dýrini, men eisini fyri fólk, sum annars eigur at vara av dýrunum, er tað betri, at stig verða tikin, áðrenn beinleiðis djórapiðsla stendst av.

Hvørjum skal hugast eftir?

Fyri ikki at órógva myndugleikarnar óneyðugt og koma í klammari við djóragarar, har viðskyftini eru í lagi, er tað neyðugt við eitt sindur av grundleggjandi vitan at miða seg eftir, kanska serliga hjá býarfólki, sum mangan hava flutt seg í so langt burtur frá náttúruni. «Vis mær ikki keraldíð, vis mær mannin», sigur eitt gamalt orðatak. Um dýrini fáa nógv mikið av fôðuri verður mett eftir holdinum, ikki eftir lendinum tey ganga á, tí møguliga verður fôður borið dýrunum ella sleppa tey at fôðuri, sum eygleiðarin ikki sær. Ávíst fyrivarni skal takast fyri neyt. Bert drápsneyt eiga at vera fætt. Núttímas mjólkineyt klára ikki at eta imóti tí, tey mjólka fyrstu mánaðirnar eftir, at tey hava kálvað og kunnu tað gerast rættuliga rak, áðrenn tey aftur fitna. Tey eiga ikki at vera alt ov feit, áðrenn tey kálva, heldur í soltnara lagi. Tað er tí í lagi, at beinagrindin hómost á mjólkikúum, men eru dýr so út av lagi rak, at ringastu árin eisini neyð-

ur lítið at ivast í, at her er galið.

Trivnaður úti og inni

Dýr hava altíð gingið úti. Í náttúruni hava tey sum slag ment seg við, at tey sterkastu yvirlivdu, tað ið harðast leikaði á, og at tey sterkastu kalldýrini sluppu at fara sína ætt víðari, meðan viðfóddir veikleikar hjá øðrum soleiðis blivu soldaðir frá í alingini. Í seinni tíðum hevur hetta hildið áfram, men fyri ein part í samspæli við menniskjuni, sum umframt styrki hava lagt dent á aðrar eiginleikar, vakstrar- og mjólkievi, kjótsmak, ullferð osfr. Ullferðin er tó framvegis soleiðis skikkað, at hon yvirhøvar ger dýrini egnað at vera úti í øllum veðri.

At húsdýr vanliga standa í fjósi í Føroyum kemur ikki av, at tað er betri fyri tey at standa inni – tvørturímóti. Tey verða vanliga tikin inn, tí tey um veturin kleyva lendið meira upp, enn jarðáranir kann góðtaka ella tí, at tað annars ikki slepst til teirra, at geva og hava eftirlit við teimum, eitt nú í lembing. At seyður, um ikki alneyðugt, verður hildin á bási er stór misskiljing av teirra veruliga tærv og beinleiðis skaðiligt fyri alingina, tí her hjá okkum er tærvur á vérasløgum, ið tola ringt dýraslag, og gerst tað best við at ala víðari uppá tey, sum hóast harðalið veðurlag, trívast best úti. Hetta er ikki tað sama sum at siga, at tað er skeiðt at geva afturat um veturin, men sjálvt tað skal gerast við vart og um gjørligt heldur úti enn inni ella soleiðis, at seyðurin fritt kann ganga út og inn.

Seyðahús figgjarliga ósamanhangandi

Figgjarliga hongur byggingin av hesum nógvu nýggju seyðahúsum ikki saman, serliga um tað varð figgjað fyri somu rentu, sum samfelagið skal gjalda fyri at útvega lánsþening til endamálið. Við seyðahúsum slepst undan stórum seyðafelli hvørji 20 til 40 ár, so sum er, at stórkavin legst meðan seyðurin er inni, men hesin vinningur klárar ikki at gjalda rentuna av seyðahúsum. Sjálvsagt er tað ikki serliga djóravinarligt at lata seyð doyggja í kulda og kava, og hava vit sjálvsagt skyldu at gera alt vit eru ment fyri at hjálpa seyðinum. Men møguliga skulu vit fyri ein part finna aðrar og biligari loysnir enn at byggja seyðahús, har tað ikki er alneyðugt. Kanska er ávíst fælli tey ringastu árin eisini neyð-

ugur prísur fyri, at eginleikarnir hjá eftirverandi seyðastovninum at yvirleva og trívast í okkara náttúru eru sum frægast, eisini tann partin av árinum, seyðurin ikki er inni.

Fleiri sjúkur inni enn úti

Tá ið menn byggja »góð« og tótt fjós, fáa teir helst sær sjálvum eitt gott arbeidsumhvørvi, men fyri dýrini gevur tað ofta verri trivnað og fleiri sjúkur, serliga um útlufting ikki er einastandandi góð. Slævin luft og rámur ammoniak-deymur í einum fjósi eru tekin um, at útlufting er út av lagi vánalig og má betrast munandi. Eisini hevði tað verið betri fyri dýrini, um tey í staðin fyri bundin á bási sluppu at ganga fritt ella í einari boks við í minsta lagi 6 fermetrum til hvørt stórdýrið. Best er tó, um tey eisini sleppa at ganga úti, um ikki annað í uttandura rennigarði og at viðbrekin dýr, smákálvar og smáfyl, onkursvegna sleppa at kroka, ta vundur og avfall er av tí mesta, t.d. í einum bóli, aftur undir einum bakka, húsavaggi ella undir hálvtækja ella likandi. Hjá hesum hevur tað serliga týðning, at tey kunnu standa turr. Betri er við fullkomliga opnum ella hálvopnum skúrn enn at dýrini í annars góðum fjósi standa í beinleiðis trekki av vindi, sum vit eisini vita frá okkum sjálvum.

Kuldi eingin trupulleiki

Sjálvt um dýrini hava møguleika fyri at kroka, tá tey hava hug, skal veðrið vera rættuliga ófantaligt, fyrr enn tey ikki heldur velja at ganga ella liggja úti enn inni, hóast tað hjá fólk, serliga býbúgvum, sær ótespuligt út. Orsøkin er, at mest fænaður á okkara leiðum, m.a. neyt, seyður og ross, trívast best í umhvørvi frá umleið minus 10 til pluss 10 hitastig. Dýrini krevja sjálvsagt nógv mikið av vatni og fôðuri, eisini stráfóðuri, vitaminir og mineralir, sera gott luftskifti, ljós og møguleika fyri at røra seg. Sleppa dýrini afturundir, tá ið harðast leikar á, og fáa tey nógv mikið av fôðuri, framleiða tey sjálvi ovsmikið av hita av hesum. Um kuldin tá kemur væl niður um 10 kuldestig, hevur hetta einki at siga.

Heit, slævin luft dropandi

Øll vita vit, at tá hiti, væta ella slævin luft og lífrunnin evni eru til staðar, fleirfalda

Dýr hava altíð gingið úti. Tey verða vanliga tikin inn, tí um veturin kleyva tey lendið

bakteriur seg við ørandi ferð. Standa dýr tá tætt saman í tóttum fjósi, er vandi á ferð, serliga hjá teimum viðbreknu, kvíðin dýr, smákálvar og fyl. Í londum har ávisar bakteriur og virus, sum eitt nú elva til lungnabruna hjá húsdýrum er vanligur, doyggja dýrini – serliga kálvar, lomb og fyl – frá hond, um tey standa í »góðum« og tóttum fjósum. Tey tola ikki ta slævu luftina, sum er at finna í fleiri fýroyskum fjósum. Men tær hervirgastu av hesum sjúkuvandum veru eru tíbetur ikki til í Føroyum enn. Verða hesar smittur fæddar inn, kann hetta hava álvars-ligar avleiðingar við sær, um ikki orsøkin og neyðugar broytingar í fjósum verða framdar beinanvegin. Hetta verður ikki skrivað fyri at harta tey, sum hava dýrini í fjósi, umstøðurnar loyva mangan ikki øðrum, bert fyri at kunna fólk, sum hava alt av, at dýrini ganga úti um veturin. Flestu ross sleppa tó eisini úti um veturin, um ikki dagliga, so í vikuskiftinum. Er fjósið turt, ikki beinleiðis heitt og eingin ammoniakroykur at merkja, er hetta vanliga tek-in um, at luftskiftið er á góðari leið. Frægast hevði tað verið, um dýrini høvdu ein teig ella ein uttandura rennigarð, har tey dagliga kundu sleppa út.

Luft

Sum høvudsregla skal luftinntakið í annars tóttum fjósi stýrt soleiðis, at tað er í vindeygahædd ella hægr, at kálða luftin, ið kemur inn, ikki dettir beint niður á smákálvar, smáfyl og lomb, um hesi standa við ein úttegg, og at heita og slæva luftin, ið søkir upp eftir, sleppur út aftur ovarliga ella í sjálvarni múnini. Um opni eru nógv stór, er ikki neyðugt við mekaniskari útlufting og streym-nýtslu til hetta. Hitin frá dýrunum syrgir sjálvur fyri hesum luftrenslis.

Ljós

Som landsmaður okkara Niels Finsen visti á, hevur eisini ljós sera stóran týðning fyri heilsuna. Hetta er ikki einans galdandi hjá fólk. Millum annað hevur ljós týðning fyri evnini at

upptaka ávís vitamin og mineral og fyri hormonskipanina annars, eitt nú kynshormonini, ið stýra eggjaloyngingini hjá honddýrum, t.e. at neyt verða til tarv, ær á blesmanna og ryssur á áløgum (á riði). Hjá dýrum, sum standa á bási, eru tekin um hetta av somu orsøk ofta óreglulig og ótýðlig og við hvørt als ikki til staðar.

Serliga stórt árin hevur ljós á D-vitamin, ið hevur týðning fyri tey hormoner, sum stýra upptøku av kalki úr gormum og goymslu av kalki í beinagrindini. Høvudsátvoldin til Eingilska-sjúku (bleyt og veik beinagrind, innsмокkað ríva-bein og liðapini), sum eftir idnaðarkollveltingina var stóru trupulleiki hjá enskum børnum, serliga teimum í kolanámssvinnuni og hjá fýroyskum børnum, sum fyrr blivu hildin av nógv inni um veturin, er júst tærvur á D-vitamin, sum m.a. stendst av ljóstri.

Trivnaður yvirhøvar

Í Noregi verður frá komandi ári helst bannað at hava neyt á bási alt árið, og er tað púra beint. Fyrr ella seinni kann slíkt bann væntast hjá okkum eisini. Eg kenni ikki tjakið aftanfyrri hesum í Noregi. Umframt omanfyrirnevndu orsakir, hevur tjakið í øðrum londum um hesi viðurskifti tó eisini við kropsligan og sosialan trivnað hjá dýrunum yvirhøvar at gera, møguleikunum hjá teimum at vera saman við øðrum av sínum egna slagi, at sleppa at strekkja beinini, renna, menna beinagrind, vøddar, vakstrar- og sinnalag undir umstøðum, ið eru so nær gjørligt teimum, ið tey eru skapað til. At fólk sum staðni hava dýr gangandi á einum lutfallsliga lítillum stykki, sum verður traðkað illa upp og einki strá sæst eftir, merkir sostatt ikki, at hesi fara verri við dýrunum enn hini, sum hava tey inni, heldur hinvegin, um tey bert geva nógv mikið av vatni og fôðuri. At t.d. ross við hvørt leggjast at eta mold nýttist heldur ikki at vera tekin um, at tey einki ella ov lítið fôður fáa, men heldur, at teimum tørvur ávís mineral, sum ikki er nógv av í verandi fôðuri og mineral-

blanding, men sum tey sjálvi fáa sær úr moldini. Einki er galið við tí. At tey við hvørt tykjast standa og bína við eitt garðslið, er helst tekin um, at tey eru von við at fáa kraftfóður innan næstu tímar, ikki at tey verða svøldað. Tá heldur tey heldur brotið garð.

Tærvur á kappingar-førum loysnum

Innan fá ár kann væntast, at latið verður upp fyri frium innflutningi av øllum landbúnaðarvörum, eisini lág-pasteuriseradum mjólk. Í EU, har mjólkaprisurin vegna studing og harav standandi høgum jarðarprísum er »kunstiga« høgur, verða fløgur til fjós, sýrhøggjabrunnar osfr. uppá einar 30.000 kr. fyri hvørja kúgv roknað sum evstamark fyri at kunna kappast. Í Føroyum er vanlig fløga frá 100.000 kr. og uppeftir uppá fjósplassið. Fyri at klára seg í framtíðarkappingini er sjálvt 30.000 kr. ov nógv, tí roknað verður við, at mjólkaprisurin á altjóða stóði komandi árin fer at falla við um 4% um árið. Hetta sigur okkum eisini eitt sindur um tærvin á framtíðar ætlanarlegging fyri vanliga landbúnaðin í Føroyum. Tærvur er á loysnum, sum eru lagaðar eftir veruliga tærvinum hjá okkara húsdýrum og samstundis so einfaldar og bilgar, at vit eru kappingarfør við lond, har djóravælferð langt síðan er slept í peningagagstran og dýrini dagliga verða givin hormon og pensilin fyri at kroysta framleiðsluna enn hægru upp. Slíkar loysnir kunnu bera í sær, at dýrini ganga í haga ella undirhaga so leingi sum gjørligt og at tey alt árið kunnu ganga úti ella út og inn og bara hava okurt slag av skýli at kroka í, sum eisini er betri fyri tey enn tætt fjós. Hartil krevst bert, at roynt verður at gera eitt sindur við lendið rundan um fjós ella skýli, at dýrini fáa gingið og ikki gerast føst í evju.